

EEN ONDERZOEK BETREFFENDE DE BOERDERIJBOUW IN NOORD-BRABANT.

De moeilijke toestand voor de jeugdorganisaties tijdens de bezettingsjaren werd de aanleiding tot dit heemkundig onderzoek, waarvan de resultaten door allerlei omstandigheden eerst nu worden bekend gemaakt.

In 1941 werden deze jeugdorganisaties door de bezettende macht opgeheven; tot deze organisaties, welke door dit verbod in haar activiteit werden getroffen, behoorde ook de Jonge Boerenstand in dit gewest. Op een der bijeenkomsten over wat nog kon geschieden om tenminste een band te bewaren, werd de idee geopperd om een onderzoek in te stellen naar de boerderijbouw in dit gewest Noord-Brabant. Immers de oude boerderijen, gebouwd door de boerentimmerman volgens traditionele normen, werden steeds schaarser, en het was voor de jonge boeren een schone gelegenheid om eens aandacht te schenken aan de dingen rondom hun dagelijkse bedrijvigheid.

Na het onderzoek zouden de resultaten op een nieuwe bijeenkomst besproken worden.

Met groot enthousiasme werd toegezegd aan dit onderzoek alle medewerking te verlenen. Een circulaire van de secretaris van de Jonge Boerenstand, Ir. C. J. van Meel aan de technische leiders van deze organisatie onderstreepte het belang van dit onderzoek: „Mag ik in het belang van de geschiedenis van Brabant uwe dringende medewerking inroepen voor het volgende onderzoek, dat m.i. prachtig op het terrein van de Jonge Boerenstand ligt. Aan dit onderzoek uwe medewerking te kunnen geven is reeds een daad van gemeenschapszin en van piëteit aan ons voorgeslacht. Tevens is dit onderzoek gewenst, omdat over enkele jaren deze kenmerken in Brabant zullen verdwenen zijn. Gaarne bevelen wij dit onderzoek aan in uw aller belangstelling en medewerking.”

Dat deze belangstelling en medewerking spontaan en bijna algemeen werd gegeven blijkt uit het feit, dat 175 vragenlijsten werden aangevraagd, waarvan er 156 ingevuld werden teruggezonden met daarenboven enkele verzamelstaten van grotere plaatsen. Een prachtig resultaat, waarmee de Jonge Boerenstand alle eer inlegt en oprechte dank verdient.

Alvorens de resultaten van dit onderzoek mede te delen is het wel van belang iets van de achtergrond van deze enquête te vertellen.

De boerderijbouw.

Ieder, die ons land heeft bereisd, kan het opgevallen zijn, dat de boerderijbouw van streek tot streek zo aanzienlijk verschilt.

Wie Noord-Holland bezoekt, ziet daar de Noord-Hollandse stelphoeve, het z.g. West-Friese type, terwijl in het zuiden van Limburg wederom een

totaal ander type optreedt, de z.g. gesloten hoeve of Limburgse boerenhoeve. Zo valt het eveneens op, dat het boerderijtype in het oosten van ons land met de deur en de ramen in de korte gevel geplaatst evenals ook de toegang tot de schuur- en stalruimte, wederom aanzienlijk verschilt, vooral wat betreft inrichting en entourage, met het boerenhuis in Brabant en Noord-Limburg met de toegang voor huis, stal en schuur in de lange gevel, vandaar het langgeveltype geheten.

Met al de overgeërfde eigenschappen bewoont de boer zijn woning, bebouwt zijn land en hecht zowel in de bouw van de bedrijfswoning als in de gereedschappen welke hij gebruikt aan de traditie van eeuwen her. Tot in de vorige eeuw bouwde de boer met helpers zijn boerderij: de leiding had een boerentimmerman, die het vak van zijn vader had geleerd en die als voornaamste gereedschappen de bijl, de dissel en de effer hanteerde. Onder zijn leiding werd de plaats van de boerderij bepaald, de sleuven voor de steunbalken en muren werden tot op het witte zand, de vaste grond, uitgegraven. Intussen werden de eiken bomen bekapt tot balken, het geraamte van de boerderij werd met pennen in elkaar gezet, de veldoven had voor de stenen gezorgd en de opvulling tussen de balken kon geschieden door de metselaars, die naast dit vak nog een ander vak uitoefenden. De dekker zorgde voor het dak met riet of stro, terwijl de nok werd belegd met lange graszoden. De schuren werden op dezelfde manier gebouwd, doch in plaats van steen werden de wanden tussen de balken opgevuld met vlechtwerk en besmeerd met leem. De vloeren werden gelegd op de zwarte grond ofwel vastgestampte leem, soms in de goede kamer met ingestampte kiezelsteentjes, soms ook belegd met rode zachte vloerplavuizen. Zo bepaalde de traditie van eeuwen de manier van bouwen, het uiterlijk zicht van de boerderij, zo bepaalde ook de traditie de inrichting van het huis, de stalling, de schuur, groter of kleiner en beantwoordend aan de welstand van de opdrachtgever, maar in grote trekken het traditionele beeld vertonend. Zo was dit nog in de 19e eeuw. "De boerderij, een met aan de streek eigen bouwstoffen samengesteld nuttigheidsgebouw, is een bescheiden en rationeelvolksche landelijke architectuur, gegrondvest op de eeuwenlange ervaring van vele geslachten en opgericht naar den aard harer bestemming: het in veiligheid brengen van het te stallen vee (stalruimte), het te bergen aantal kubieke meter vruchten (schuurruimte) en een voor het boerengezin bestemd woongedeelte (huisinrichting): de ziel van het complex". ')

De boerderijtypen in Nederland.

Wanneer men nu de verschillende boerderijtypen, welke in Nederland te

1) Trefois, Clemens V., De bouw der boerenhoeven in de Zuidelijke Nederlanden, 1943. blz. 6.

vinden zijn, in kaart brengt, dan is men geneigd om een onmiddellijk verband te leggen tussen de hoofdtypen van deze boerderijen en de historische volksstammen: de Friezen, de Saksen en de Franken uit onze geschiedenisboekjes. Immers ook deze stammen worden op kaarten gelocaliseerd derwijze, dat hun grondgebied enige overeenkomst vertoont met de streken waar deze boerderijtypen voorkomen. En zo wordt dan het langgeveltype het Frankische boerderijtype genoemd, het kortgeveltype de Saksische boerderij, de stelphoeve de Friese boerderij, terwijl dan de gesloten Limburgse hoeve in het zuidelijk deel van Limburg in haar grondtrekken afkomstig zou zijn van de invloed van de Romeinse bezetters of kolonisten.

Toch wordt deze historische evolutie van de verschillende boerderijvormen uit de volksgewoonten van de Germaanse stamelingen waaruit de bevolking van onze Nederlandse voorouders was samengesteld door sommige schrijvers w.o. Trefois ontkend.²⁾

Met name ontkent hij "dat de gesloten hoeve van oudsher ontstaan is en dat de Romeinse villabouw invloed heeft gehad op de bouwsamenstelling der boerderij van later en tot op onze tijd bewaard zou zijn gebleven. Archeologische opgravingen hebben nochtans de onmogelijkheid van deze stelling voldoende bewezen. Tusschen de Romeinse villabouw en de gesloten boerderij is geen rechtstreeks verband mogelijk... Het is eerst in de XVIe - XVIIe eeuw dat de gesloten hoeve werd voorbereid. Van dan af begon de ontwikkeling van het bedrijfsgebouw met de losse bestanddelen tot de hoeve met aaneenrijend bouwgeheel in het vierkant steeds meer en meer vasten vorm aan te nemen. Tengevolge eener systematische uitbreiding hebben de vrijstaande dienstgebouwen elkaar ontmoet en is het complex gegroeid omheen een binnenhof of kern, vanwaar al de dienstruimten thans worden betreden".³⁾

Ook het langgeveltype is in zijn ontwikkelingsvorm niet zonder meer terug te voeren op de Frankische kolonisatie. "De archaische bouwsamenstelling van de Kempische langgestrekte boerderij heeft ongetwijfeld aanleiding gegeven tot de veronderstelling, dat deze inrichting in een vrij duister tijdperk zou zijn ontstaan en een tot op heden vrijwel ongewijzigde "Frankische" bouwgestalte zou vertegenwoordigen. De meening, dat deze behuizingsvorm dateeren zou van toen de Frankische kolonisten zich in Toxandrië in het jaar 358 zijn komen nederzetten, is vrij zwevend".⁴⁾ Doch hier komt onwillekeurig de vraag naar voren, waarom in een bepaalde en zeer begrensde streek, dan dit boerderijtype, elders weer een ander boerderijtype voorkomt. Dit is alleen niet te verklaren zoals Trefois

²⁾ Trefois, l.c. blz. 8.

³⁾ Trefois, l.c. blz. 25.

⁴⁾ Trefois, l.c. blz. 13.

doet uit de geografische en sociaal-economische omstandigheden. Hij verklaart dat de grondvormen, die zowel in uiterlijk aspect als in plattegrond van de boerderij duidelijk van elkaar verschillen, zijn te beschouwen als het gevolg van de belangrijkheid van de bedrijfsvorm en van de gesteldheid van de bodem. Te weinig werd, volgens deze schrijver, bij de verklaring van deze typen rekening gehouden met het feit, dat het boerenhuis, door allerlei factoren beïnvloed, zich geleidelijk bij de vooruitgang van landbouw en veeteelt heeft aangepast. "Naast een welvarender akker- of weidebevolking heeft op de schamele markegronden, magere landen, in zand- en heidestrecken, een zwoegersbevolking vele geslachten lang den harden strijd om den broode moeten voortschrijden. Het contrast der landschappen leert ons, dat niet alle volksgroeperingen van oudsher geholpen werden door de gunstige omstandigheden van het natuurlijkvruchtbaar gehalte van den bodem (akker-weide- en gemengd bedrijf)... Eens de technische moeilijkheden overwonnen, verdween langzamerhand het oeroude bouwaspect en verkreeg het evolueerende boerenhuis in rechtstreeks verband met het physiografisch uitzicht van het bodemverschil, een scherper afgetekenden bouwvorm en dit karakter en ten slotte zijn gewestelijk, streek-eigen accent en zijn aparte bekorning".⁵⁾

Maar tegenover deze mening van Trefois, die het ethnografisch element in de evolutie van de boerderijbouw niet aanvaardt, staan andere opvattingen, gegrond op feitelijke archeologische gegevens, o.a. van prof. van Giffen, die na de opgraving van een nederzetting op een terp te Ezinge (Gr.) tot de conclusie komt, "dat de te voorschijn gekomen overblijfselen van nederzettingen en huizen een tijdvak bestrijken van ongeveer 500 v. tot 1000 n. Chr. . . De oudere tot meer dan 25 M. lange hoeven dienen tegelijk tot huisvesting van mensch en vee. Zij bezitten kenmerken van het Saksische en van het Friesche boerenhuis en kunnen beider prototype zijn."⁶⁾ Dr. Postma komt in zijn artikel "Heeft het Friesche boerenhuis in zandstreken en op de klei dezelfde ontwikkeling doorgemaakt?" tot het antwoord, dat er reden genoeg is de huizen van Ezinge als ook een huis te Fochteloo (in Z.O. Friesland) en de huizen te Rhee en Zeijen (Dr.) als rechtstreekse voorlopers van ons Friesche boerenhuis te beschouwen.⁷⁾ Ten opzichte van de provincie Friesland meent schrijver de vooropgestelde vraag bevestigend te kunnen beantwoorden.⁸⁾

⁵⁾ Trefois, l.c. blz. 8-9.

⁶⁾ van Giffen, prof. Dr. A. E., De oudste woningen en nederzettingen op klei- en zandgronden in Noordelijk Nederland, art. in *Bydragen en Mededelingen van het Nederlands Openluchtmuseum*, nr. 25 (1937) blz. 391-397.

⁷⁾ Postma, Dr. O., Heeft het Friesche boerenhuis in zandstreken en op de klei dezelfde ontwikkeling doorgemaakt? art. in *Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland*, 1947, blz. 280, 281, 282.

⁸⁾ Postma, l.c. blz. 288.

Uit deze discussie blijkt wel, dat het laatste woord in deze nog niet is gesproken, doch dat archeologische vondsten in de vorm van grondsporen van nederzettingen zeer belangrijk en misschien zelfs van beslissende betekenis kunnen zijn.

Het langgeveltype.

Het Kempische langgeveltype is een bescheiden eenheidswoning, bestemd voor mens, dier en vruchtenberging.

De hoofdbouw bestaat uit woon- en bedrijfsruimten, behoorlijk gescheiden door een wand, alles naast elkaar liggend gebouwd en onder een rechtdoorlopend dak, dat bij de schoorsteen heel vaak oploopt. Rond het hoofdgebouw bevinden zich soms verschillende bedrijfsgebouwen: schuren, schoppen, enz. De plattegrond van het huis omvat veelal een grote kamer; de herd, een goede kamer, een goot en een opkamer met daaronder de kelder; vervolgens de voorstal en de stal, daarnaast de schuur met de schuurherd en de tas. De ingangen van de boerderij: van het huis, de stal en de schuur bevinden zich meestal alle in een van de langgevels. Het gehele gebouw had een geraamte van eiken balken, de rechtopgaande op een stenen stipes en boven gekoppeld door houten pennen aan de dwarsbalken en aan de dakconstructie. In een der balken was tussen stal en herd een draaipaal of draaiboom bevestigd en in de stal ook de stalrepels, waaraan de koeien werden vastgelegd. De herd van het huis was het middelpunt van het bedrijf: daar werd boven het vuur gekookt voor mens en dier, daar was de oven, waarin het brood werd gebakken, daar verenigde zich 's avonds het gezin en daar geschieden ook de vele kleine huishoudelijke bezigheden. Geleidelijk schijnt de bakoven uit het huis overgebracht te zijn naar een achter de boerderij gelegen bakhuis. Vandaar een vraag daarover in de vragenlijst. Het resultaat was dat van de 4770 boerderijen de bakoven in of aan het huis is gebouwd bij 3252 boerderijen terwijl 1517 een los bakhuis hebben in 1941.

Het open plein tussen enkele huizen.

Een vraag over het dorpsplein werd gesteld naar aanleiding van een discussie over de vraag of in de dorpspleinen en dan bedoeld de open pleinen tussen de huizen van gehuchten enige aanduiding kan gevonden worden als stamkenteken van de Frankische kolonisatie.

Er zijn schrijvers, die groeperingen van 3, 6 of 9 families rond een plein zien als een kenteken van Frankische kolonisatie. Het plein diende dan als verzamelplaats voor het vee alvorens de weidegang begon, als drenkplaats voor het vee, waartoe een grote, diepe kuil diende, als opslagplaats voor gerief, als plaats voor het aanplanten van bomen, enz. in één woord als een in gemeenschappelijk gebruik zijnd plein temidden der woningen. Dit zou

dan samenhangen met het gemeenschappelijk gebruik van gronden, toegewezen door de grondbezitter. ⁹⁾).

Deze groepen van hoeven zouden dan later het centrum van de gehoften of gehuchten zijn geworden.

Enkele van deze pleinen zijn nog duidelijk waarneembaar: in het dorp Waalre ligt het centrale dorpsplein, waarop zeven wegen of paden uitkomen; daar ligt vervolgens nog het markante plein van het gehucht Loon. In het dorp Riethoven het plein van het gehucht Waalwijk, in Eersel het plein van het gehucht Schadewijk, in Valkenswaard, waar het oude, open plein, dat voorheen "weert" of "dries" werd genoemd, werd omgevormd tot het huidige, uitgestrekte en fraai aangelegde dorpsplein.

De tekst van de vragenlijst

Het onderzoek strekte zich uit over de volgende gehuchten:

Gemeente:

1. Hoeveel boerderijen zijn in uwe Gemeente nog aanwezig, gebouwd voor 1900?
2. Hoeveel van deze boerderijen hebben een uitgesproken langgeveltype? Zijn deze boerderijen verspreid of groepsgewijze gebouwd?
3. Hoeveel van deze boerderijen hebben een uitgesproken kortgeveltype? Zijn deze boerderijen verspreid of groepsgewijze gebouwd?
4. Wat zijn de kenmerken der overige:
schuur in de langegevel of in de korte gevel?
Is de woning los of vast aan stal of schuur?
Hoeveel boerderijen in T-vorm? (woonhuis, stal, schuur achter.)
5. a. Bij hoeveel boerderijen is de bakoven los van het woonhuis gebouwd?
b. Bij hoeveel boerderijen van de genoemde is de bakoven in of vast aan het woonhuis gebouwd?
6. Welke vorm heeft het dorpsplein? rond, langgerekt, driehoekig, vierhoekig?
7. Gebruikt in uwe Gemeente de boer als vervoermiddel de z.g. hoogkar, slagkar en aardkar?
Alle op twee grote wielen?
Hoeveel van de genoemde boerderijen?
8. Of gebruikt de boer in uwe Gemeente de Gelderse vierwieler?
Hoeveel van de bovengenoemde boerderijen?

Onder *langgeveltype* wordt verstaan de boerderij, waar in de lange gevel zowel de voorkant van de woning als de staldeur, schuurdeur te vinden zijn.

⁹⁾ Prims, Floris, art. De oorsprong der dorpen, in *Kempische Landschapsgeschiedenis*, 1937, blz. 65, 66.

Onder *kortgeveltype* wordt verstaan de boerderij, waar in de beide korte gevels zijn te vinden aan de voorkant het woonhuis, en aan de andere kant de toegang tot stal, schuur.

Gemeente of kerkdorp	totaal vóór 1900	lang- gevel type	kort- gevel type	T- vorm	Bak- huis los	bak- huis vast	vorm dorps- plein	2- wiél. kar	4- wiélige wagen
Asten	110	104	6	0	4	5	△	alle	geen
Asten Heusden	40	40	0	0	0	0	△	„	„
Baarle Nassau	26	4	22	0	4		□	„	„
Bakel	62	61	0	1	62	0	□	„	„
Bavcl	50	50	0	0	40	10	△	„	„
Beek bij Brede	161	154	3	3	76	71	□	„	„
Beek en Donk	59	41	0	0	21		△	„	„
Bergeijk	91	91	0	0	0	91	△	„	„
Berlicum	187	155	26	10	19	168	△	„	„
Berkel-Enschot	102	93	5	4	6	96	△	„	„
Bladel	50	49	1	0	1	49	△	„	„
Borkel & Schaft	41	41	0	0	2	22	△	„	„
Breda	35	14	16	3	7	5	□	„	„
Casteren	31	28	2	1	0	31	△	„	„
Chaaam	120	80	5	0	25	95	□	„	„
Demmen en Dieden	42	3	25	10	2			„	„
Den Dungen	110	40	70	4	4	106	△	„	„
Dennenburg	17	3	12	1	0	12		„	„
Deursen	18	2	10	4	1	1		„	„
Dommelen	30	29	1	0	0	30	□	„	„
Dongen	109	75	18	20	36	53	△	„	„
Duizel	44	22	0	9	0	44		„	„
Eersel	81	72	3	6	2	70	□	„	„
Empel	27	8	15	4				„	„
Erp	58	51	7	0	35	3	△	„	„
Geertruidenberg	8	5	3	3	3		□	„	„
Gemonde	71	49	0	16	38	30		„	„
Geldrop	59	59	0	0	4	50	□	„	„
Gilze Rijen	71	34	37	0	17	54	□	„	„
Ginneken	41	41	0	0	33	8	△	„	„
Halsteren	63	33	0	0	0	0	△	„	„
Hank	26	12	5	4	0	16		„	„
Heesch	142	132	10	0	6	76		„	„
Heeze	75	75	0	0	7	60		„	„
Helvoirt	78	70	2	1	45	23	△	„	„
Herpen	87	47	10	30	0	12	△	„	„
Hulsel	12	12	0	0	0	12		„	„
Huissling	47	24	9	6	4	2		„	„
Lage en H. Mierde	39	37	2	1	38	8		„	„
Lierop	106	94	11	0	44	24		„	„
Lieshout	85	74	10	1	55	22	△	„	„
Liessel	101	96	1	1	7	4	△	„	„
Lith	43	5	35	16	0	0	△	„	„

Gemeente of kerkdorp	totaal vóór 1900	lang- gevel type	kort- gevel type	T- vorm	Bak- huis los	bak- huis vast	vorm dorps- plein	2- wiél. kar	4- wiélige wagen
Lithoijen	46	5	11	15	0	0	□	alle	geen
Loon op Zand	44	23	21	0	18	22	△	„	„
Loosbroek	55	35	1	1	10	39		„	„
Luiksgestel	74	74	0	0	12	62	□	„	„
Joachimsmoer	28	14	14	0	17	11		„	„
Mierlo	91	75	8	4	35	48	□	„	„
Mill	45	10	10	8	0	0		„	„
Moergestel	83	83	0	0	2	81		„	„
Neerlangel	9	3	4	2	0	12		„	„
Neerloon	23	4	15	4	0	0		„	„
Nistelrode	132	110	0	1	0	2	△	„	„
Nijnsel	48	37	11	0	7	36		„	„
Oerle	54	48	0	1	5	49	□	„	„
Oeffelt	41	12	7	12	19	16	□	„	„
Olland	71	58	13	0	5	66		„	„
Ommel	48	41	7	0	10	3		„	„
Oirschot	257	247	0	10	121	133	□	„	„
Oisterwijk	22	4	9	1	8	14	□	„	„
Oosterhout	66	58	4	3	17	36	△	„	„
Orthen	28	3	25	0	0	2	□	„	„
Oss	182	136	15	10	5	43	△	„	„
Oudenbos	64	61	3	0	11	53		„	„
Overloon	47	18	19	5	4			„	„
Prinsenhagen	65	43	18	0	31	33	□	„	„
Reek	54	13	7	18	8	7	△	„	„
Riethoven	80	80	0	0	3	77	□	„	„
Roosendaal	75	75	0	0	28	47		„	„
Rosmalen	100	32	63	5	8	91	△	„	„
Schijndel	224	110	113	1	38	103		„	„
Someren	61	61	0	0	54	5	△	„	„
Son	67	55	2	0	48	5	△	„	„
St. M. Gestel	25	11	14	0	0	25	△	„	„
Stiphout	17	15	2	1	4	6	△	„	„
Terheyden	33	24	2	7	9	18	△	„	„
Teteringen	70	60	0	1	22	48		„	„
Tongelre	35	30	0	0	2	33	△	„	„
Uden	248	138	102	8	38	111	△	„	„
Udenhout	138	134	4	3	38	98		„	„
Ulecoten	11	10	10	0	7	4		„	„
Ulvenhout	45	40	5	0	45		□	„	„
Valkenswaard	29	29	0	0	1	28	△	„	„
Veghel	127	88	9	0	33	44		„	„
Veldhoven	40	40	0	1	0	40	△	„	„
Velp	48	38	4	1	4	5	□	„	„
Vierlingsbeek	46	15	2	20	0	0	□	„	„
Vlierden	41	41	0	0	16	6	△	„	„
Vorstenb.	82	82	0	0	23	59	□	„	„

Gemeente of kerkdorp	totaal vóór 1900	lang- gevel type	kort- gevel type	T- vorm	Bak- huis los	bak- huis vast	vorm dorps- plein	2- wicl. kar	4- wielige wagen
Waalre	38	38	0	0	0	38	△	„	
Westerh.	49	49	0	0	2	22	□	„	
Westerbeek	25	14	2	9	5	49		„	
Wintelre	46	45	1	0	14	32		„	
Zccland	197	61	31	59	82	115		„	
Zeelst	82	82	0	0			□	„	

2 lijsten onbekende plaats.

totaal 94

gemeenten

of kerkdorpen   6609   4839   919   370   937   3228

Het is wel een zeer cijfermatig verslag van de antwoorden op de vragenlijsten betreffende de boerderijbouw in Noord-Brabant. Eén punt valt wel sterk op: dat van de 6609 boerderijen in deze provincie er toch 4839 boerderijen worden aangetroffen van het langgeveltype, tegenover 919 met een kortgeveltype en 370 T-huizen of krukhuizen zoals een inzender deze wel tekenend noemt. Het is wel interessant om te zien uit de antwoorden waar deze laatste 2 typen van boerderijen het meest zijn te vinden: het is in de Noord-Oostelijke strook van dit gewest. Zeer waarschijnlijk zal dit onderzoek sommige personen interesseren tot nadere studie. Zo bleek van over de grens belangstelling naar de plaats van de bakoven in het Kempische boerenhuis. Aan hen, die belangstellen in de meer uitvoerige antwoorden op de vragenlijsten wordt hierbij medegedeeld, dat de ingevulde vragenlijsten zijn geschonken aan Brabants Heem.

Dr. G. P. J. BANNENBERG

LITERATUUR:

Boerderijen in Nederland, uitgave van de Nederlandse Heidemaatschappij, 1941
Gallée, J. H., Het boerenhuis in Nederland en zijn bewoners, 1906.